

ХАНС КРИСТИЈАН АНДЕРСЕН О СРПСКОМ ФОЛКЛОРУ

Своју тронедељну пловидбу Дунавом, узводно, Андерсен је описао најпре на страницама личног дневника из 1841. године¹, а затим у путопису *Базар једног песника*, књизи која ће бити објављена годину дана касније.² Необичну пројекцију грађе прибране на целом једногодишњем путовању дански писац ће понудити читаоцима у бајци *После хиљаду година*. А сетиће се летимце тог путовања и касније у својој аутобиографији *Бајка мог живота*.³

Из дневника се јасније види календар пута, али су запажања бележена шкрто, више као подсетник за себе него као текст за читаоце. У путопису је можда остављено мање слободе за личне одушке у тренутним ситуацијама, али је изношење појединости много шире, неупоредиво потпуније, проткано поетским сликама, медитацијом, хумором, објашњењима виђеног. У бајци, не баш много бајковитој, утисци са Дунава биће сведени у невеселу визију дизања и рушења градова током векова који наступају. Андерсенова аутобиографија, коју је писац дуго дорађивао, обухватиће само још прамен успомена на упечатљив део путовања.

Српски предели и домаће рукотворине

Путник из Данске је радознано посматрао обале Дунава које се указују посматрачу са брода или – још боље – кад се на њих мало крочи приликом кратких искрцавања. А излажења путника на обалу следила су више

¹ Андерсенови дневници објављени су први пут тек 1973. године. Један одломак дневника из дана путовања Дунавом у преводу Љубише Рајића објављен је у часопису „Свети Дунав”, бр. 2, 1997, стр. 10-14.

² H. Ch. Andersen, *En digters bazar*, Koebenhavn, 1842, pp. 1-579. Ауторово издање на немачком објављено је 1847. у оквиру његових сабраних дела (свеске 18-21) под насловом *Eines Dichters Bazar*, I – IV, Leipzig, 1847. Дужи одломак везан за Србију, у преводу Стевана Мајсторовића, објављен је у „Политици”, 9-14, августа 1979. године. О целом путопису више је речено у чланку *Андерсенова пловидба Дунавом* (“Књижевне Новине”, бр. 988-970, 1998), који се може сматрати првим делом текста чији је наставак сада пред читаоцем.

³ *Mit livs historie*, Koebenhavn, 1855.

пута, већ и због тешко изводљиве пловидбе кроз Ђердапску клисуру. Посматрање двеју обала упоредо, учачавање неких контраста међу њима, пружало је изоштреније представе како о српској тако и о румунској, – тада још делом турској, делом аустријској – страни.

На румунској страни, по одлежаном карантину код Оршаве, путник је имао прилику да посматра недељно коло у порти под расцветаним липама. У средини су се видела два свирача, један са гајдама, други са виолином, а око њих се у колу окретало, најпре удесно, затим улево, младо и старо, нагиздано и – босонога. У мајској природи Србије питомина зеленила, мириси шуме, разнобојно цвеће, цвркулт птица дали су прве утиске. Јавили су се убрзо и упечатљиви призори савладавања брзе водене стихије снагом многих мишица које вуку бродске паламаре.

Поглед који би пао на творевине људских руку изазвао би најчешће неку асоцијацију у вези са историјом и обичајима становништва. Трајанова табла на Ђердапској стени и сама је говорила о давном походу римског императора на Дакију. Црвени кровови на кућама светле спољашњости, виђени први пут после дугог путовања, давали су путнику утисак као да се већ обрео у Немачкој. Стражарнице на малим раздаљинама, из којих су војници могли да се довикују, учиниле су му се као нешто карактеристично за прилике у којима живи народ са ових простора. На немирне векове што су овде прохујали подсећале су силне оронуте тврђаве или пусте њихове развалине са обе стране реке.

Поред дугачке аде Остраве на румунској страни дале су се видети прве велике групе дрвећа, па и неки посађени виногради. „Било је то”, бележи путописац, „као да су шумско богатство и култура Србије проширили своје блистање не само преко дунавског острвља него и преко румунске обале. Птице су певале као што их ја само у данским буковим гајевима могадох чути. Пловили смо на једном узаном рукавцу Дунава; било је као да клизимо кроз неку вилинску шуму; сунчана светлост је треперила кроз зелено грање и по таласавој води”. А као поента тог описа наилази приказ девојке са крчагом у руци.

На води су примећени чамци китњастих боја, а у земунском пристаништу, на шарено обојеним лађама, обликом налик на Нојеву барку, биће уочени, ваљда као грбови, црвени лав на једној лађи, зелени змај са круном на другој, велике слике светаца као украси на већини осталих. Први пут се између Петроварадина и Новог Сада указао један мост; био је понтонски. У Бачкој је падало у очи мноштво воденица, испред којих су излазили воденичари склони грубљом задевању, у стилу Тила Ојленшпигела. Али утисци које чула пружају служили су овом путописцу само као подстицај за накнадно обавештавање о ономе што је привукло пажњу.

Одређеним знањима о земљама које посећује, дански путописац је располагао и пре доласка на Дунав. Нека сазнања је могао стицати од

сапутника и у сусретима са људима чији је језик познавао, али је у години редиговања текста без сумње посветио пажњу и књижевним изворима до којих је могао да дође. Ламартинов *Пут на Исток* из 1835. могао је Андерсену бити не само добар подстицај да на велики пут крене и да изабере тежу и опаснију маршруту, него и да стекне важна сазнања. (Приликом посете Високој Порти у Цариграду један тамошњи главар водио је са њим разговор о том Ламартиновом делу и питао га да ли и сам намерава да опише утиске из турске престонице.) Има озбиљних показатеља да ни књига *Путовање по Србији у години 1829* од Ота Дубислава фон Пирха Андерсену није била непозната. А поводом опасности пролажења кроз ђердапску клисуру напоменуо је како „већина путописаца” сматра да су Гвоздена Врата у пловидби Дунавом најопаснији део: није ли претпоставка за једну такву опаску непосредно или посредно познавање већег броја сведочанстава о пролажењу истим воденим путем?

Са реке видљиви шумовити предели на српској обали посматрани су ипак и онако како се указују житељима Србије. У Андерсеновом путопису биће одмах истакнута приврженост народа зеленом дрвету као светињи и споменута је активна улога коју оно овде игра током целог човековог живота. За дрво су везани обичаји и навике који се на другим местима у свету не јављају или се јављају у много мањој мери. „Под крошњама дрвећа окупљаху се изасланици градова са кнезом Милошем; дрвеће засвођује судницу! под дрвостом играју млада и младожења! дрво стоји у самој борби као ратник и туче се против непријатеља Србије; густо зелено дрвеће наткриљује децу што се играју; тмасто зелено дрво је старцу надгробни споменик.” Покушавајући да прикаже европском читаоцу приврженост Србијанца дрвету, Андерсен прибегава и неким поређењима. Живо дрво је, објашњава путописац, оно што су за Швајцарца планине, оно што је за Данца море. Али под једно велико дрво на идиличној ливади која је путницима пружила угодно одмориште, како им рекоше, имађаше обичај да долази на доручак ранији паша од Оршаве и тада, не ретко, дадне да се неколико хришћана обеси о наднесене гране.

Узорци народне лирике

Већ при првом погледу на земљу која му се указала као велика храстова шума, путописац је, на помало тајанствен начин, објавио прилажење једној постојбини усменог песништва. Његова је формула поетски речита: „Овде је велики форум Дријада”. Необичном фигуром коју је употребио он повезује вилински свет шуме из хеленске митологије са местом из античког града којим одјекује жива реч. И покушаће

да дочара тле на којем се још могу слушати жива историјска предања ("снажне успомене") и народне песме ("песме једнога народа које остављају дубок утисак"). Понесен одушевљењем за новооткривену српску народну песму које је захватило интелектуалну Европу, дански романтичар настоји да поведе читаоца до самих извора фолклорног блага.

Андерсен се у првом реду обраћа својим земљацима и представу о српском народном песништву најпре покушава да пружи подсећањем на оно што им је блиско – на данску народну песму и руне из северних земаља. Он бира најпре један пример разигране фантастике, песму о љубавним мађијама, и налази да ће Данац кад чује српско певање о Стојану који је чарањем задобио руку горде сестре Иванове помислити да слуша неку од оних нордијских песама које су му добро знане. Та опаска набачена без тежње да представља неко откриће заслужује пажњу и као компаратистичка сугестија, први позив на испитивање сличности народних балада са два удаљена подручја Европе.

Песма *Чини Стојанове*, (број 400 у првој свесци Вуковог лајпцишког издања из 1824), у чијем је средишту мотив чарања, једна је од ретких српских народних песама где волшебно дејство изговорених речи, инкантација, игра улогу сличну оној по којој је карело-финска епика најчувенија. У Андерсеновом приказу изостављен је уводни део песме где се приказује напрасна заљубљеност постидног јунака Стојана у Иванову сеју, једног предвечерја кад је она са другим девојкама ишла на воду и пролазила некако надомак момцима са којима је Стојан седео и кафу пио. У складу са обичајима ашиковања постидни момак добаци девојци дуњу и јабуку, али је она дуњу љутито у траву басила, а јабуку ногом у студену воду отурила. Момку је то „врло мучно” било, па је скочио „на ноге лагане” и похитао свом дому, где одмах дограби дивит и хартију. Андерсен узима да преприча шта се дешавало управо од тог тренутка, оног часа кад Стојан поче да „чини чини” сеји Ивановој. У прозном преношењу средишњег мотива песме на дански језик биће под знакове навода стављана само управна реч приказиваних лица. Тако Андерсенов читалац сазнаје да је Стојан написао четири „љубавна” писма. Прво је бацио у ватру, говорећи: „Не треба ти да гориш, него памет сестре Иванове!” Друго је бацио у воду, обраћајући јој се речима: „Не заплускуј ти писмо, већ њену памет!” Треће је предао ветру: „Не носи ово на својим крилима, али њену памет однеси!”. Четврто је ставио ноћу под своју главу, рекавши: „Не треба ти овде да лежиш, него сестра Иванова”. А кад је настала ноћ, закуцало је на његовим вратима – напољу је стајала она и викала: „Отвори, забога! Огњи ме гутају, вода ме носи! Смилуј се, отвори! Вихор ме односи!” И он отвори гордој сестри Ивановој врата. Кључни мотив је испричан углавном верно Вуковом запису, са изостављањем појединости које не доприносе чарима песме, као што је она да на прве повике замађијане девојке Стојан остаје пасиван.

Naar Servieren synger om Stojan, der ei kunde vinde den stolte Søster til Iwan, da troe vi at høre een af vore Kjampeviser, vi tænke paa Hr. Peder der kastede Runer; – den serviske Stojan skrev fire Elfkovsbreve, kastede det ene i Flammerne og sagde: „du skal ikke brænde, men Iwans Søster, hendes Fornuft skal brænde!” det andet kastede han i Bandet: „Du skal ikke skylle Brevet bort, men bortskyl hendes Fornuft!” det fjerde lagde han om Natten under fit Hoved, idet han sagde, „ei du skal hvile her, men Iwans Søster!” og da det blev Rat, bankede det paa hans Dør og hum stod der udensor og raabte: „luk op! for Himlens Skyld! Flammerne fortære mig, Bandet river mig med sig! forbarm Dig, luk op! Stormen bærer mig bort!” og han aabnede Døren for Iwans stolte Søster.

Да би се изабрала управо та балада као потврда блискости српских и нордијских песама, свакако је требало имати широк увид у тек мало година раније објављене народне песме.

Још две српске песме Андерсен уноси на странице свог путописа, и то без скраћивања. Као повод за навођење прве послужила је прилика девојке виђене крај реке, или тачније покрај оног дунавског рукавца између обале и дугачке аде Острова којим је лађа клизила као кроз вилинску шуму, а од којег ће у новије доба бити створено Сребрно језеро. Девојка је била с крчагом у руци, у живописној ношњи. На белом јелеку имала је црвене ресе, а око црвене капе висили су јој сјајни новчићи. Брзо оцртану девојчину силуету Андерсен ће назвати „живом вињетом” за српску песму. А реч је о песми број 460 из Вукове прве књиге лајпцишког издања из 1824, под насловом *Нема љепоте без вијенца*:

Млада нева воду нела,
 На воду се надводила,
 Сама себе беседила:
 ”Јао јадна! лепа ти сам!
 Још да ми је зелен венац,
 Још би јадна лепша била;
 Љубила би чобанина,
 Чобанина Костадина,
 Који шеће пред овцама,
 Кано месец пред звездама.”

Та је песма у Андерсеновом преводу на данском језику без наслова:

„Den unge Pige gik at hente Band, hun bøiede sig imod det, og sagde da stille de Ord til sig selv: Stakkels Barn! o, hvor Du er smuk! Med en Krands saae Du endnu langt smukkere ud, turde elske Hyrden, den unge Hyrde, der gaaer foran Hjorden, som Maanen foran Stjernernes Høer!”

У немачкој верзији Андерсенов превод исте песме гласи:

Das junge Mädchen ging Wasser zu holen, es beugte sich darüber und sagte leise die Worte zu sich selbst: Armes Kind! O wie hübsch Du bist! Aber mit einem Kranze sähest Du weit hübscher aus, dürftest den Hirten lieben, den jungen Hirten, der vor der Herde schreitet, wie der Mond vor dem Heere der Sterne!"

Вокална музика је у оригиналу осетнија, живља, не само због ритма, који се у прозном преводу губи, него и због густо посејаних спољашњих и унутрашњих рима. Превод је, иначе, веран. Из разумљивог разлога изостављено је име драгога (Костадин), а вишезначна српска реч *љубила бих* замењена мање логичним изразом *смела бих да волим*. Данска реч *elske*, као и немачка *lieben*, употребљена као замена за српску реч *љубити* није погрешна, али јој сужава смисао. *Овце* из оригинала замењене су *стадом*.

У целости је Андерсен унео у свој путопис и песму под насловом *Девојка и коњ момачки*, први пут објављену већ у Вуковој *Малој пјесници* (1814). У лајпцишком издању она је благо редигована:

Гдјено синоћ на конаку бјесмо,
 Господску ти вечер' вечерасмо!
 Лијепу ти дјевојку видјесмо;
 За главом јој од бисера лале.
 Ја јој дадо коња провађати,
 Она коњу тијо говораше:
 "Ој дорате гриве позлаћене!
 Јели ти се господар женио?"
 Коњиц њојзи вриском одговара:
 "Ој, бога ми, лијепа дјевојко,
 Није ми се господар женио,
 Него мисли тобом о јесени,
 О јесени која прва дође."
 Тад' дјевојка дори говораше:
 "Да ја знадем да је то истина,
 Ја би моје павте расковала,
 Па би твоју узду оковала,
 У чисто би сребро оковала,
 А ћерданом мојим позлатила."

У путопису на данском језику и та песма је наведена у прозном преводу:

Da igaar vi vare i Herberg, spiste vi herlig Radvere, og vi saae en Pige, saa ung og smuk, Perle=Tulipaner bar hun i Haaret! jeg gav til hende min raske Hest, og hun sagde til den: siig mig Du Brune, er din Herre gift! og Hesten svarede med en Brinsken: Nei, smukke Pige, han er ei gift, men til Høsten tænker han paa at fore Dig til Hjem! Og Pigen sagde glad til den Brune: ifald jeg vidste det var

Sandhed, vilde jeg strar smelte mine Spøender, og med dem beslaae din Grime, jeg vilde smelte mit Halsmykke, for at forgyldte dit rene Sølv!

Андерсенова верзија на немачком веран је превод данског текста:

Als wir gestern in der Herberge waren, speisten wir herrlich zu Abend, und wir sahen ein Mädchen so jung und schön, im Haare trug sie Perlentulpen! Ich gab ihr mein feuriges Pferd, und sie sprach zu diesem: Sage mir, du Brauner, ist dein Herr verheiratet! Und das Pferd entgegnete mit einem Wiehern: Nein, schönes Mädchen, er ist nicht verheiratet. Aber zum Herbste gedenkt er dich in seine Heimath zu führen! Und froh sprach das Mädchen dem Braunen: Wüsste ich, dies sei Wahrheit, dann wollte ich sogleich meine Spangen einschmelzen und mit diesen deine Halfter beschlagen, ich wollte meinen Halsschmuck einschmelzen, um dein reines Silber zu vergolden!

Дански путописац ће ту песму навести као илустрацију једне особине за коју каже да се на карактеристичан начин открива у свим српским љубавним песмама. Реч је о уздржаном изражавању женског света у патријархалној средини и налажењу посредних начина за исказивање најдубљих осећања. Ту особину српских лирских песама он социолошки објашњава као последицу потчињеног положаја жене у народу ратника: женска особа, која није амазонка него права жена, упућена је овде на ћутање и понизност. Путописац њу приказује – вероватно на основу описа из књиге фон Пирха – где понизно стоји послужујући у властитом дому: ту она сачекује мужа и госте или стоји у дну стола са прекрштеним рукама, бдијући над испуњавањем жеља људи за трpezом. „Тако је то у колиби сељака, тако у кнежевом конаку.”

Изван одељка „Дријаде Србије” у целом великом путопису *Базар једног песника* стране песме се ретко кад наводе. Али уколико су наведене у преводу са језика које писац не познаје, аутор би у одговарајућој фусноти уредно назначио преводиочево име. Испод преведених српских песама, међутим, име преводиоца није означавано. По томе би се морало закључити да је преводилац наведених песама био сам Андерсен.

На чије се преводе могао ослонити дански преводилац српских песама који не познаје језик Вукових збирки? Према увиду домаћих слави-ста-компаратиста,⁴ до тренутка објављивања Андерсенове књиге постојали су немачки преводи Јакоба Грима, објављени у *Певачком путовању*

⁴ За познавање тог увида посебно су информативни: Милан Ђурчин, *Српска народна песма у немачкој књижевности*, (1905), прев. Бранимир Живојиновић, Београд, 1987; Радмила Пешић, *Превођење наше народне књижевности*, у књизи: Радмила Пешић, Нада Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевност*, Београд, 1984; Михаило Б. Павловић, Душан Јањић, *Француска библиографија о српској и хрватској народној поезији*, Београд, 1995.

из 1818 (19 песама), Терезе фон Јакоб, познатије по псеудониму Талвј из 1825. и 1826 (преко 200 песама), Петера фон Гецеа из 1827 (68 песама), Вилхелма Герхарда из 1828 (од песама из Вукове збирке узете су већином кратке, обичајне, које су изостале из књига Терезе фон Јакоб), а такође енглески превод Џона Бауринга из 1827 (106 песама), шведски превод Јохана Рунеберга из 1830. и француски превод Елизе Војар из године 1834.

Међу Гримовим преводима нашла се песма о девојци и коњу момачком, и то у две верзије, али Андерсенов превод те песме не показује никакву сличност ни са једном ни са другом верзијом Гримовог превода. Међу Герхардовим преводима се такође налази песма о девојци и коњу драгога, али сасвим друкчије срочена.⁵ Геце, Бауринг и Војарова велики су дужници преводима Терезе фон Јакоб, а Рунебергу је предлојак за превођење пружио Геце, чији преводи, додуше, обухватају оне две песме које је Андерсен навео у целости, али су од изворника удаљене знатно више него Андерсенови преводи. А песму о Стојановим чинима Геце није ни унео у своју књигу.

Од свих познатих превода на стране језике само метрички уобличени текстови Терезе фон Јакоб обухватају све три песме на којима Андерсен задржава пажњу.⁶ На вероватноћу да се писац *Базара једног песника* ослонио управо на те немачке преводе указао је већ 1981. године Пер Јакопсен у реферату *Српска народна књижевност у Данској у XIX веку*. „Јасна кореспонденција” између текстова Андерсена и Терезе фон Јакоб, према Јакопсоновом налазу, „указује на овакву могућност”.⁷ У сваком случају, дански писац је српске песме наводио на свој, нешто особен, начин, тако да се ни његова немачка верзија неће подударати са немачким текстом Терезе фон Јакоб. Најзад, не може се искључити ни постојање неког непознатог предлошка.

О превођењу српских народних песама у Скандинавији реч се повела у листу *Књижевне новине* 1853. године, поводом стопедесетогодишњице рођења шведско-финског писца Ј. Л. Рунеберга. Иван Есих је том приликом подсетио на Рунебергове везе са нашом народном песмом, верујући да сам открива непознату ствар и указујући на један недавно откривени дански превод српске народне песме. Критички се надовезујући на Есихов чланак, Војислав М. Јовановић је пружио више података који показују да Рунебергово бављење српским народним песмама

⁵ *Wilhelm Gerhards Gesänge der Serben*, 2. Auflage, Wiesbaden und Leipzig, 1877; Redzep Jahović, *Wilhelm Gerhard aus Weimar, ein Zeitgenosse Goethes*, стр.167.

⁶ *Völklied der Serben / Metrisch übersetzt und historisch eingeleitet von Talvj*, Halle, 1825, I–II. Песме о којима је реч објављене су на страницама 34 и 49 прве свеске и страници 194 друге свеске.

⁷ Dr Per Jacobsen, *Српска народна књижевност у Данској у XIX веку*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 1981, бр.11/2, стр. 248.

није остало непознато домаћој књижевној јавности. Уз то је навео више података који „показују да је у Данској, владало знатно интересовање за Вука и његове збирке”. Он подсећа да је већ 21. марта 1815. Копитар јавио Вуку како му је један Данац (чије име не наводи) тражио дословни превод песама из његове тек објављене збирке, како би их затим сам превео метрички.⁸ Но мако био непознати Данац и било штогод од његове жеље остварено или не, постојање, у доба редиговања путописа *Базар једног песника*, неких превода српских песама на дански језик – данас није познато.⁹

Чудно је зашто Андерсен заслугу што је „последњих година” сакупљено велико благо народног песништва приписује Кнезу Милошу. Прави сакупљач у својој посвети трећој књизи лајпцишког издања из 1823. године галантно је изразио захвалност кнезу од Србије што је „милостиво помагао” у сакупљању и омогућио издавање сакупљених песама, али своје име као сакупљача никад није крио. Погрешан глас је могао злонамерно пронети неки од противника Вукове језичке реформе, каквих је, као што се зна, подоста било.

За разлику од Вуковог разликовања *женских и мушких* песама, Андерсен ће поменути одвојено песме *о животу појединаца* и песме *о јуначким делима целог народа*. На ове друге је мислио кад је описивао неговање песме у српској патријархалној задрузи. Он објашњава читаоцу да у кући Србијанца често живи више брачних парова и да имањем и домазлуком управља старешина којег су ови сами изабрали. А ту с вечери одјекује свирка што се изводи на гулама (“виолини”) и гајдама: то неко од укућана прати певање јуначке песме. Реч је о песмама са историјском потком: „Тако деца уче историју, тако се старији снажи у љубави за своју земљу. Они се тада сећају свог краљевског доба, првака Београда, Стефана Душана, Обилића и Јаноша Хуњадија”.

Певања о догађајима и личностима из новије историје Андерсен помиње такође. Као да му у свести још одјекују речи Ламартинове: „Историја овог народа требало би да се пева, а не да се пише. То је један спев који још није завршен.”¹⁰ Певање према свежим успоменама на недавне догађаје дански писац помиње посебно кад говори о Карађорђу и Милошу Обреновићу. У тим случајевима је ипак мање јасно да ли је реч о познавању одређених народних песама или, више, о жељи да се и на тај начин оцрта ореол славе устаничких вођа.

⁸ Војислав М. Јовановић, *Наше књижевне везе са Скандинавијом: Рунеберг*, у књизи ауторових радова *Зборник радова о народној књижевности*, приредили др Илија Николић и др Дејан Ајдачић, Београд, 2001, стр. 175-178.

⁹ Најбољи познавалац материје о којој је реч, истакнути слависта из Копенхагена Пер Јакопсен, био је љубазан да нам у писму од 2. априла 2003. саопшти како би се „стварно изненадио ако постоје објављени преводи пре Андерсена”.

¹⁰ М. Alphonse de Lamartine, *Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient* (1832-1833), Paris, MDCCCXXXV, IV, стр. 10.

Да земљом сада управља кнез Михаило, путописац бележи узгред, у једној фусноти, али животну историју његовог оца преноси као сазнање стечено из певања Дријада, уз напомену да „у наше доба” све то одзвања као бајка. Кнез којег су европски кнезови за кнеза признали био је као дечак чобанин, затим, као младић, путујући трговац, па јуначан учесник у устанку под Карађорђем, потом привремено склоњен у планини са породицом и саборцима, а напослетку – победник. Јер турски су војници и паше у тврђавама још само „сенка силе, сенка у којој деца Србије прикупљају снаге”. Својим хвалоспевом „вештом крманошу на пољу политике” Андерсен се придружује већини странаца који су се надметали у идеализовању Милошевог лика.¹¹

На биографску минијатуру о Милошу Обреновићу надовезује се и анегдота о Љубици Обреновић, будућој кнегињи, како у породичном прибежишту на Руднику позива свог добеглог мужа да, после доживљеног пораза, одмах оде и истраје у започетом боју. Андерсенова верзија те историјске цртице по свему изгледа добро сажето препричавање догађаја о којем је Пирх дознао из прве руке – од непосредног сведока описане сцене, Милошевог прагиоца у устаничким вихорима, архимандрита Мелентија Павловића.¹²

Испредање једне приче о Карађорђу

Из Карађорђевог живота дански путописац издваја трагичну сцену са обале Саве у тренуцима спасавања бекством пред турским гонитељима. Та сцена, по његовим речима, у песмама народа живи и живеће. Андерсен сажето приповеда како је Црни Ђорђе бежао са оцем Петронијем. Већ су угледали Саву и аустријску границу и отац је био препун бола због предстојећег напуштања отаџбине. Он замоли сина да се радије предају, не би ли могли умрети на отаџбинском тлу и Ђорђе се колебао између синовљевске послушности и зова слободе. Кад је кроз шуму одјекнула халабука Бошњака и Турака, син хтеде да подигне старога на своја рамена и са њим заплива преко реке, али старац не пристаде да напусти земљу за коју га везиваху све успомене: више је волео да буде

¹¹ Zoran Konstantinović, *Deutsche Reisebeschreibungen über Serbien und Montenegro*, München, 1960, p. 58.

¹² Сажето казивање Андерсеново бива и јасније кад се прочита, знатно потпуније, сведочанство из књиге немачког путописца. Према Пирху, Љубица је у критичном часу казала свом мужу. „Па господару, шта је то данас? Јесу ли Турци за вама? Треба ли да дођу овамо да нам децу закољу? Ако сте Ви ствар напустили, ко ће је бранити? Не, господару – овде Вам нема места – ено вам Турака!” – Ото Дубислав плем. Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, прев. др Драгиша Мијушковић, Београд, 1900, стр.59. Андерсен је преузео чак и такву појединост да је Љубица, очекујући друкчији повратак јунака, била испекла јагње.

сатрвен од нападача. Син тада замоли за благослов и стари му га даде, па зароза одећу са голих груди и – син испали једно зрно њему кроз срце, баци леш у Саву и заплива преко реке сам. „Било је као да су ми таласи још о томе причали и тавна храстова дубрава потврђиваше озбиљно”, завршава писац фигуративно. Ниједна народна песма у којој се износи описана сцена није позната,¹³ али извесна историјска подлога испричаног догађаја доиста постоји. На шта се дански писац ослонио приказујући трагичну сцену?

Више него мучну епизоду из Карађорђевог живота образовани Европљанин је могао разабрати из Ранкеове књиге *Српска револуција* (*Die serbische Revolution*) из 1829. Према Ранкеовом писању, сроченом на основу Вуковог казивања, Карађорђе је сам пресудио оцу који није хтео преко Саве и био спреман да се преда Турцима. Најпре је стари покушавао да одговори сина од бекства у Аустрију, а кад то није успео одобрио му је бежање, али чврсто решен да сам остане. Рекао је: „Иди онда сам преко Саве, ја остајем у Србији.” Карађорђе је тада узвикнуо: „Како, да доживим да те Турци лаганим мукама уморе? Боље је да те убијем одмах.” Сместа је опалио из кубуре, оборио оца и рекао једном од слугу да га дотуче.¹⁴ У Ранкеовом тексту нема ни наговештаја о томе да је отац тражио од сина да буде убијен.

На Вуково приказивање догађаја током казивања Ранкеу критички се оборио познати Вуков противник у филолошким питањима, Милош Светић. Овај је у листу *Голубица* 1839. изнео верзију догађаја према којој у оцубиству није имало никаквог удела ни сурово милосрђе ни прека нарав Карађорђева, пошто је грозни догађај уследио на захтев Карађорђевог мајке, уплашене за судбину све избегле деце ако би јој се муж упутио гонитељима. Аутор списа *Вуков одговор на лажу и опадања из Српског улака* (из 1844) пише да његов критичар „мијеша басне са историјом” и позива читаоца да сам просуди ко од њих двојице више срамоти Карађорђа, „По моме казивању”, пише Вук Караџић, „отац је Кара-Ђорђијев поштен човјек, и хтио је да се врати само зато што му је било жао свога завичаја, а и Кара Ђорђије је поштен син, који је оца убио у љутњи и из љубави, да га Турци не муче, а и мати му остаје поштена, будући да о њој и не спомињем; по казивању пак Г. Светића, не зна се или је неваљалији отац, који је пошао да свога сина и своју жену и другу многу браћу изда Турцима; или мати, која је могла сину

¹³ Видети: Миодраг Матицки, *Елика устанка*, Тршић-Београд, 1982. Ни у књизи *Карађорђе у епу и историји* / Зборник радова са научног скупа и поводом њега, приредио Ненад Љубинковић, Велика Плана, 1994, у којој су текстови одабраних зналаца, нема помена о таквој песми.

¹⁴ Леополд Ранке, *Српска револуција*, прев. Огњан Радовић, Београд. 1965, стр. 101.

своме заповиједити да јој убије мужа; или син, који је по дугоме накањивању и премишљању заповиједио другу своме да то учини.”

Ако је реч о спорној историји онога што се одиграло, Вук је и сам казао да се о томе „данас у народу различито приповиједа, тако да човек не зна које је права истина”. Њему је неки Алекса Дукић из Бање, човек који је до краја устанка био најближи друг Карађорђевог, о месту збивања и о лицу које је убило или дотукло Петронија изнео појединости сасвим друкчије од оних што долазе од непознатог Светићевог извештача. Неки Тополац, опет, испричао му је о Карђорђевог бежању у Срем неку историју битно различиту од свих других које су се могле чути. Па ипак, Вук је остао при уверењу да је оно што је сам испричао немачком историчару „истини најближе и за Кара-Ђорђија најпоштеније”. Потврду за то му је пружио својим причањем неки старац у Крагујевцу који је у оно време са Карађорђевог заједно пребегаво у Срем. „Ја сам онда био задовољан што ми је овај старац потврдио оно што сам и прије слушао за Кара-Ђорђевог владања у Србији, а да сам знао да ће се наћи људи који ће о томе подигнути овакву распру, ја бих га и више питао” – завршава Вук своју подужу белешку испод текста. Пада у очи да он само говори о различитом *приповедању*, а – за разлику од Андерсена – никакво певање у народу на исту тему не помиње.

Сачувана су ипак три сведочења људи из Карађорђевог близине која садрже више елемената Светићеве верзије трагичног догађаја. Мемоарски рукопис Карађорђевог писара Јанићија Ђурића потврђује Светићев извештај у свим битним тачкама. Нешто друкчије сведочење потиче од Петра Јокића, Карађорђевог блиског саборца, чије је мемоарско казивање забележио Милан Ђ. Милићевић 1851-2. године. Јокић живописно објашњава како се Ђорђе одлучио на бекство после крвавог обрачуна са једним Турчином, кад се у селу почело подозревати да је он извршилац убиства. Кренуо је у Аустрију са свом својом породицом, али кад су стигли у околину Београда стари Петроније се покаје и „не хтене даље ићи него се врати натраг. Сви се сад нађу у чуду. Јер ако се он врати, очаса ће потера за њима и они ће сви изгинути, а деца и жене заробљене бити. Сви су га молили да бар с њима до Саве дође, док они на ону страну пређу, па после нек иде куд оће, но овај се никако склонити не хтене. Најпосле рекне Марица (мати Карађорђевог): ‘Убите га, нека сва греота на моју душу, водем за њега једног Богу одговарати, него да ове Турци заробе.’ Ђорђе намигне на некога Илију и овај потегне пиштољем и убије га. Па га онда затрпају у некој Црвеној јарузи.” Неке појединости из свог причања Јокић је потврђивао позивањем на оно што је од самог Господара чуо.

Слично је, али не и сасвим подударно казивање Гаје Пантелића, Карађорђевог пријатеља од младости. Према његовим, необично живим,

сећањима, која је бележио Исидор Стојановић, повод бежању била је слутња Карађорђевој мајке да ће господар села Мула Хусејин напаствовати Карађорђевој невесту, што Ђорђе неће отрпети, па им се свима ваља за времена склањати. Пантелић набраја поименце свих осам чланова Карађорђевој породице који су кренули са својих 14 коза и неким покућством. Такође помиње потеру коју је Мула Хусејин послао за њима на све четири стране. Али кад су се другог дана пута нашли у околини Београда, Ђорђев отац се покаја и позва све на враћање. Рекао је, према Пантелићевом казивању: „Куд ћемо ми у Немачку кад немамо пара; но да се вратимо.” И пошао је натраг. Мајка Карађорђевој је одвраћала мужа и наговарала га да настави куд су кренули. А „кад је Ђорђе видео да отац измаче, и да с њима неће никако, он рече: 'Ено га отиде, баш отиде'. Мајка је све једнако преклињала и молила мужа и кад овај никако не хтеде да се врати, она онда „извади недра и рече Ђорђу: 'Сине Ђорђе, сапрела те моја рана ако га не убијеш!' И Ђорђе потегне пушком, те га обори мртва на земљу.” И овде се помиње укуп, негде „у потоку”.

Као Јокић, и Пантелић се позива на Карађорђа као извор свог причања: „Овако ми је за оца сам Карађорђе више пута казивао, па не само мени но и другим познаницима кад се вратио из Немачке...” Саопштења све тројице извештача о судбини Карађорђевог оца, и поред одређених разлика, подударају се у оцртавању улоге коју је мајка имала у одлучивању на убилачки чин.¹⁵

У односу на сведочења Карађорђевих савременика Андерсенова верзија изгледа идеализована. Да ли је у путопису познатог писца бајки испричана само легенда која је већ прошла кроз песничку обраду?

Идући трагом Андерсенове лектире може се стићи до верзије трагичног догађаја на коју се дански путописац ослонио. Ту верзију је пружио Ламартин у свом *Путовању на Исток*. Француски путописац везује сцену Карађорђевог оцубиства за устаничке наступе 1787. године, уочи аустријско-турског рата. Према том тумачењу „Петроније и Ђорђе, његов син, пошто су се узалуд борили, скупише своја стада, своје једино имање, и упутише се ка Сави. Већ се приближише тој реци и пођоше да нађу спас на аустријској територији, кад се Карађорђев отац, старац исцрпљен годинама и више везан за родно тле него његов син, поврати, погледа планине где је оставио све трагове свог живота, осети како му се срце стеже на помисао да их за свагда напусти не би ли отишао једном непознатом народу. Седајући на земљу он преклињаше сина да се радије преда него да пређе у Немачку.” Ламартин даље излаже како Карађорђе, тронут најпре јадиковањем и молбама свог оца, бејаше пошао назад

¹⁵ Јанићије Ђурић – Гаја Пантелић – Петер Јокић – Анта Протић, *Казивања о српском устанку 1804*, приредила Драгана Самарцић, Београд, 1980, стр. 15-16, 78-80, 152-154.

својим слугама и својим стадима. „Предан дужности строге синовље покорности, према религији Оријенталаца, он погну главу пред гласом свог оца и тек што крену тужно путем који води у ропство, да Петронијеве кости не би биле лишене српске земље, кад им бука и пушкарање Бошњака најави приближавање њихових непријатеља и неизбежно злостављање што ће им га донети њихова освета. „Оче, рече он, одлучите се, немамо више часа за часење, устаните, баците се у реку, моја ће вас рука придржати, моје ће вас тело заштити од османлијских зрна, ви ћете живети, ви ћете дочекати боље дане на територији једног народа-пријатеља. Али непопустљиви старац, којег се син узалуд трудио да поведе опираше се свим његовим настојањима и хоћаше да умре на тлу своје отаџбине. Карађорђе, очајан и не хотећи да тело његовог оца падне у руке Турцима, клекну на колена, заиште старчев благослов, уби га метком из кубуре, баци га у реку, преплива сам на аустријску територију.”¹⁶

Француски песник и историчар жели да увери читаоца како је цео догађај испричан према народном певању, управо према некој песми изузетне снаге. Свој текст француски путописац записује 25. септембра 1833, у време карантина који је имао да издржи у земунском контумацу – а то је свакако амбијент у којем слушање неке народне песме, уз одговарајући превод, не би било ништа неочекивано. „Ја жалим”, пише Ламартин, „што не могу да дозовем у сећање дирљива и живописна преклињања старчева, онаква каква су певана у народним строфама Србије. То је једна од од оних сцена где природна осећања, тако живо доживљена и тако наивно изражена од стране стваралачког духа једног народа-детета, превасходе све што инвенција образованих народа може да пружи уметности. Само Библија и Хомер имају таквих страница.”¹⁷

Свеколико Ламартиново писање о Србима последњи је испитивао Никола Банашевић. Већ ранијим испитивачима је било јасно да је писац *Пути на Исток* познавао Ранкеову књигу и из ње доста лежерно преводио на француски обавештења о првом и другом српском устанку, а Банашевић је додирнуо и питање непознате песме о Карађорђу, на коју се Ламартин позива. Банашевић сугерише уверење да та песма није ни постојала и да ју је француски романтичар измислио. Такво подозрење је проистекло из сазнања да је Ламартин пре свега песник, т.ј. човек имагинације, који „трансформише, улепшава и измишља по потреби”. Податак да је тај путник у Београду пре одласка у земунски контумац отпустио тумаче који су га пратили на путу кроз Србију нешто је слаби-

¹⁶ Нав. дело, стр. 13.

¹⁷ „Je regrette de ne pouvoir rendre de mémoire les touchants et pittoresques supplications de vieillard, telles qu'elles sont chantées dans les strophes populaires de la Servie. C'est une de ces scènes où les sentiments de la nature, si vivement éprouvés et si naïvement exprimés par le génie d'un peuple enfant, surpassent tout ce que l'invention des peuples lettrés peut emprunter à l'art. La Bible et Homère ont seuls de ces pages.” Исто.

ја тачка у аргументацији да он песме које помиње „није могао ни чути ни разумети ако су постојале”¹⁸. На месту где је француски песник провео десетодневни карантин никакво чудо не би било срести особу која зна како српски тако и немачки језик. Стога се, теоријски узев, не може искључити могућност да је познаваоцу Ранкеовог језика ту казивана и нека српска песма.

Озбиљнији разлог за подозрење у порекло Ламартиновог причања о Карађорђу на основу саслушане песме јесте подударане њене фабуне баш са оном верзијом догађаја која је, захваљујући Вуку и Ранкеу, једина била доступна читаоцима. Можда српске народне „строфе” којима се француски песник диви и нису ништа друго до стилизовани одбљесак Петронијевог преклињања сина према Вуковом наводу сачуваном у Ранкеовим редовима: „Не иди у Аустрију, сине, тако ти мога хлеба, не иди!”

У односу на Ламартиново извештавање, Андерсенова редакција делује као упечатљиво сажимање и пречишћавање драстичне историје. А без обзира на порекло Ламартиновог причања, дански писац није узео премного песничке слободе кад је природу испричаног предања које у песмама народа живи и живеће ближе одредио кроз исказано осећање да му све то причају речни таласи и потврђује, озбиљно, тамна храстова дубрава пред њим. Ако нико други, исти су мотив већ били опевали Сима Милутиновић у својој *Сербијанки* (1826) и Пушкин у својој *Песми о Борђу Црном* (1830). (Петронија су оба песника видела на путу издаје, само што га је Милутиновић сматрао за Карађорђевог очуха.)¹⁹

Андерсенов кроки Београда

Према неком правилу што је важило за све бродове дунавске пловидбе, у земунском пристаништу се имало задржати две ноћи и један дан. Времена за разгледање Земуна и околине било је довољно. Мали трговачки град лежао је са једне стране, док се са друге стране пружала пољана са стражарницама. Оне су биле на кољу, како стражари не би одмах били заплуснути водом кад Дунав надође. На истоку, преко Саве, оцртавала се падина брежуљка са тврђавом и цамијом у њој.

Подно тврђаве пружала се пред Андерсеном сунцем обасјан варош са зеленим дрвећем, белим минаретима, куполама и кућама црвених кровова. Обресе тог града над Савом и Дунавом путник је крупним потезима назначио и у свом цртачком блоку. Тај кроки који се међу другим скицама са песниковог путовања чува у Андерсеновом музеју из

¹⁸ Никола Банашевић, *Басна о француском пореклу Карађорђа*, Филолошки преглед, 1-2, 1976, стр. 132.

¹⁹ Војислав М. Јовановић, *Откуда Пушкину Песма о Карађорђу*, нав. дело, стр. 190-204.

Одензеа објавио је Стеван Мајсторовић у „Политици” од 14. августа 1979. На цртежу пада у очи мноштво шиљастих минарета београдских цамија. Али путописац у свом тексту пружа ипак знатно више него што показује његов земунски цртеж и него што би могла показати најбоља гравира Београда из 1841. године: он бираним речима објашњава да је друга страна града опасана храстовом шумом: варошко крило према Дунаву настањују Турци, а средиште и део према Сави држе Срби; у вароши има четрнаест цамија; према важећем уставу, Срби имају слободну управу, а турски је паша командант само у тврђави.

Дански песник није знао језик домородаца, али је од сапутника обавештаван о називима појединих места, етимологији њихових имена и предањима која се уз њих везују. За стену Бабакај на Дунаву, уздигнуту у облику рога носорога, забележио је да на турском значи „отац хриди”, а на словенском „стара, покај се”, што би одговарало предању према којем је неки љубоморни муж ту сместио своју жену. За назив *Паланка*, он напомиње да долази од утврђења са палисадом, вероватно из римског времена, пошто *palo* на италијанском значи стуб. Име куле Небојше објаснио је да долази од речи „Не бој се!”, што се могло довести у везу са злостављањима затвореника међу њеним зидинама.

Поглед из Земуна на оронулу кулу поред ушћа Саве у Дунав био је и повод да се исприча како је у најдоњим просторијама, где допире вода из реке, у сужањству лежао и кнез Јеврем Обреновић, док га брат није у сукобу са пашом повратио на слободу. Грозоморан утисак који су му оставила казивања о судбинама затвореника Андерсен је доживљавао као да га и самог влажни зидови притискују, даве, попут шумског ђавола чије ноге стезаху око врата принца Агиба из бајке. А поводом птица крешталица које излетаху из отвора са којих су негда избацивани лешеве Срба, путописац ће закључити да то грабљивице надлећу губилиште.

Призор београдске тврђаве на хоризонту био је повод да се помене најсуровије погубљење песника грчке слободе, Риге од Фере, међу њеним зидинама, као и 630 устаника који су ту 1815. живи набијени на колце: један је од тих несретника умро тек седмог дана, бележи дански путописац. Тада је Дунав био пун лешева Србијанаца, а Турци су, како Андерсен каже, могли да певају, подругујући се српском начину, отприлике (ако вишеструко превођење може да сачува нешто од таквих ликовања):

Лепо ти је крај реке седети,
па гледати где вода односи
душманина сатрвену снагу.

И кад би били преведени најтачније, забележени стихови би остали лишени фолклористичке вредности. Они су занимљиви само као сведочанство Андерсенове игре цитирања, пример такозване интертекстуал-

ности. Јер управо је исти исказ забележен и у Ламартиновом *Путу на исток*, и то у виду стихова неке песме коју певају Срби. Међутим, као народно певање цела је песма сасвим неуверљива.²⁰ Андерсен то није могао знати, али као да је осетио да са песмом није све уреду, нашао је за сходно да се њеним стиховима мало поигра. И он их је поменуо као прикладне пашиним зулумћарима да се српском певању подругују.

*

* *

Изабрани узорци српских народних песама пружени данском и немачком читаоцу, као и коментари обиља љубавних и јуначких песама, а такође показано занимање за локална предања у Србији, наводе на помисао да је писац широм света омиљених бајки са пажњом 1853. године дочекао књигу *Српске бајке* у немачком преводу из пера Вукове кћери Мине. А за неке од тих приповедака дански писац је могао сазнати и из коментара којима је Вилхелм Грим 1822. пропратио друго издање познате збирке немачких бајки коју је са братом приредио.²¹ Ако је помисао на такву Андерсенову лектиру оправдана, могло би бити занимљиво испитати да ли је она оставила неки траг у његовом стваралаштву из каснијег периода. Али и ако установи било какве сличности, испитивање би у закључцима морало да буде до крајности опрезно: добро се зна колико су мотиви фолклорних прича интернационални. А бајке су Андерсенове сасвим особен свет.

Иво Таргаља

²⁰ Никола Банашевић у раду *Les romantiques français et la Serbie* издваја ту песму као образац неаутентичности: „Les strophes par lesquelles il termine ses „Notes sur la Serbie” dans la première édition de son *Voyage en Orient* ont l’air d’être inventées par lui, ce que reconnaît facilement quiconque a lu la poésie populaire serbe. En voici la première:

Quand le soleil de la Serbie brulle dans les eaux du Danube, le fleuve semble rouler des lames de yatagans et les fusils resplendissant des Monténégrènes; c’est un fleuve d’acier qui défend la Serbie. Il est doux de s’asseoir au bord et de regarder passer les armes brisé de nos ennemis.” Nikola Banašević, *Études d’histoire littéraire et de littérature comparée*, Beograd, 1975, p. 66.

²¹ Миљан Мојашевић, *Српска народна приповетка у немачким преводима*, Београд, 1950, стр. 73-5.